

ภาคผนวก: การดัดแปลงปราสาทให้กลายเป็นแบบพื้นเมืองในเอเชีย อาคเนย์โดยสังเขป

ภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 19 “ปราสาท” ในศิลปะสกุลต่างๆในเอเชียอาคเนย์ได้รับการดัดแปลงให้กลายเป็นแบบพื้นเมืองโดยหลายครั้งมีรูปแบบที่ห่างไกลไปจากศิลปะอินเดียมาก ซึ่งแม้ว่าการวิจัยนี้จะมุ่งเน้นบทบาทของอิทธิพลอินเดียในภูมิภาคแถบนี้ แต่ในบทนี้จะขอเสนอพัฒนาการและแนวโน้มของปราสาทแบบพื้นเมืองในศิลปะแต่ละสกุลโดยสังเขป เพื่อนำไปสู่การศึกษาปราสาทในฐานะสถาปัตยกรรมที่มีพลวัตอย่างมากในศิลปะพื้นเมืองเอเชียอาคเนย์ในการวิจัยที่อาจได้รับการศึกษาต่อไป

แม้ว่าจะมีพลวัตสูงมาก แต่ประเด็นที่ยังเป็นลักษณะร่วมกันของปราสาทในเอเชียอาคเนย์ทุกสกุลก็คือ ปราสาทยังคงอยู่ในฐานะอาคารที่มียอดสูงและเป็นสถาปัตยกรรมฐานันดรสูงอยู่ ต่อไปนี้จะขอศึกษาการคงอยู่ของปราสาทในศิลปะเอเชียอาคเนย์หลังพุทธศตวรรษที่ 19 โดยแบ่งออกเป็น 3 พื้นที่ คือ ในศิลปะไทยและลาว ศิลปะพม่าและศิลปะอินโดนีเซีย

ปราสาทในศิลปะไทยและลาว: การปรากฏควบคู่ระหว่างปราสาทหลังคาลาดกับปราสาทหลังคาตัด

ปราสาทในศิลปะไทยหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ทั้งสี่สกุล (สุโขทัย ล้านนา ออยุธยาและรัตนโกสินทร์) สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) ปราสาทหลังคาลาด (2) ปราสาทหลังคาตัด ปราสาทหลังคาลาด แท้จริงแล้วก็คือ “ปราสาทแบบผัสนะ-ปิณฑะเทอูล” ในศิลปะอินเดียเหนือนั่นเอง โดยน่าจะเชื่อว่า ปราสาทแบบนี้ในอินเดียเหนือผัสนะวันออก (ศิลปะปาละและโอริสสา) ได้ส่งอิทธิพลต่อศิลปะไทยผ่านมาทางศิลปะพุกาม ส่วนปราสาทหลังคาตัดนั้น จากการศึกษาที่มีมาก่อนพบว่าเกี่ยวข้องกับศิลปะขอม ซึ่งโดยแท้จริงแล้วมีพื้นฐานมาจากวิมานแบบอินเดียได้อีกต่อหนึ่ง

ศิลปะไทยหลังพุทธศตวรรษที่ 19 จึงถือเป็นจุดที่ “ปราสาทแบบอินเดียเหนือ” กับ “ปราสาทแบบอินเดียใต้” มาพบกัน และปะปนกัน อย่างไรก็ดี น่าสังเกตว่าปราสาทแบบศิระซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในอินเดียเหนือและพุกามกลับไม่เข้ามามีบทบาทเลยในศิลปะไทย เนื่องจากพบเค้าโครงของศิระในศิลปะไทยน้อยมาก ตัวอย่างที่อาจเกี่ยวข้องกับศิระ เช่น วัดเจดีย์เก้ายอดเมืองศรีสัชนาลัยนั้น (รูปที่ 1) ก็มีลักษณะของศิระที่ไม่เด่นชัดเลย

ศิลปะสุโขทัย ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย และวัดชนะสงคราม สุโขทัย ปราสาทหลังคาลาดได้กลายเป็นเจดีย์ซึ่งมีหลังคาลาดเป็นองค์ประกอบสำคัญและมีอมลกะอยู่บนยอด อันเป็นการยืนยันถึงต้นกำเนิดว่ามาจากอินเดียเหนือ (รูปที่ 2) นอกจากนี้ ยังเป็นที่น่าสงสัยว่า มณฑปในเมืองสุโขทัยซึ่งปัจจุบันไม่มีหลังคานั้นก็อาจเคยมียอดแบบหลังคาลาดเครื่องไม้มุงกระเบื้องก็ได้ซึ่งปัจจุบันไม่หลงเหลืออยู่แล้ว (รูปที่ 3) ความนิยมปราสาทแบบหลังคาลาดในศิลปะสุโขทัยยังปรากฏหลักฐานอยู่ในภาพลายเส้นในระยะร่วมสมัยจำนวนมาก

ในศิลปะสุโขทัยเอง ปราสาทแบบหลังคาตัด (ปราสาทเรือนชั้น) ได้เข้ามามีบทบาทมากกับเจดีย์ทรงปราสาทกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกับปราสาทแบบขอม ทั้งเจดีย์ทรงปราสาทที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย (รูปที่ 4) เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว (รูปที่ 5) รวมถึงเจดีย์วัดหลักเมือง ศรีสัชนาลัย (รูปที่ 6) โดยความซับซ้อนของปราสาทแบบขอมได้ถูกย่นย่อให้ดูเรียบง่ายมากขึ้นจนขั้นซ้อน (เรือนธาตุจำลอง) แต่ละชั้นได้กลายเป็น “เชิงบาตร” ซ้อนกันขึ้นไป โดยแต่ละชั้นมีการประดับกลีบนูนอย่างง่าย

ศิลปะล้านนา ปราสาทแบบหลังคาลาดได้รับความนิยมมากในศิลปะล้านนา ดังที่ปรากฏทั้งในสถาปัตยกรรมจริงและทั้งในภาพจิตรกรรม-ประติมากรรม เช่น ภาพปราสาทในพระพุทธรูปประทับมุขที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่ ทั้งนี้ เนื่องด้วยศิลปะล้านนามีพื้นฐานทั้งจากศิลปะพุกามและศิลปะสุโขทัยซึ่งปรากฏความนิยมปราสาทแบบหลังคาลาดมาก่อนทั้งคู่ ปราสาทหลังคาลาดแบบนี้เองที่ปรากฏความนิยมสืบต่อมาในล้านนาระยะหลังโดยปรากฏเสมอกับมณฑปหลังคาลาดเครื่องไม้มุงกระเบื้อง (รูปที่ 7)

ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ปราสาทแบบใหม่ คือปราสาทที่ผสมผสานกันระหว่างปราสาทหลังคาลาดกับปราสาทหลังคาตัดได้เริ่มปรากฏความนิยมมากขึ้นในศิลปะล้านนา ดังที่ปรากฏกับกู่พระเจ้าและประตูโขงอยู่เสมอๆ เช่น โขงพระเจ้าของวัดพระธาตุลำปางหลวง หรือโขงพระเจ้าวัดพระธาตุจอมทอง (รูปที่ 8) โดยปราสาทเหล่านี้มักมีหลังคาลาดเหนือเรือนธาตุจริง ถัดขึ้นไปได้แก่เรือนธาตุจำลอง และสลับด้วยหลังคาลาดขึ้นไปเรื่อยๆ ปราสาทแบบนี้แสดง “การผสมผสาน” ระหว่าง ปราสาทสองประเภท คือปราสาทหลังคาลาดซึ่งมีที่มาจากศิลปะพุกาม และปราสาทเรือนธาตุซ้อนชั้นซึ่งมีที่มาจากศิลปะขอมผ่านศิลปะสุโขทัย อย่างไรก็ตาม การประดับ “ซุ้มหน้าจั่ว” จำนวนมากที่เรียงต่อเนื่องกันไปทั้งในตำแหน่งของหลังคาลาดและเรือนธาตุจำลองย่อมทำให้นักไปถึงการประดับปราสาทหลังคาลาดแบบพม่า และยังทำให้ความขัดแย้งของรูปทรงของชั้นซ้อนทั้งสองประเภทนี้ถูกกลืนหายไป

ศิลปะล้านช้าง ปราสาทแบบล้านช้าง เป็นส่วนผสมกันระหว่างปราสาทแบบหลังคาลาดซึ่งมีพื้นฐานมาศิลปะอินเดียเหนือ-พม่า กับปราสาทแบบเรือนธาตุซ้อนชั้นแบบอินเดียใต้-เขมร การผสมผสานกันนี้แม้ว่าได้เริ่มต้นมาาก่อนแล้วในศิลปะล้านนา แต่ในศิลปะล้านช้างการผสมผสานกันจะแตกต่างไปเล็กน้อยเนื่องจากประกอบไปด้วยหลังคาลาดขนาดใหญ่เพียงชั้นเดียวทางด้านล่างก่อนที่จะต่อเนื่องไปด้วยชั้นเรือนธาตุจำลอง (ในรูปของเชิงบาตร) ที่ประดับไปด้วยกลีบนูน ตัวอย่างของปราสาทแบบล้านช้างสามารถศึกษาได้จากประตูของวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง (รูปที่ 9) และปราสาทที่หอไตรวัดอินทร์แปลง เมืองเวียงจันทน์ (รูปที่ 10) ทั้งหมดนี้แตกต่างไปจากศิลปะล้านนาที่เรือนธาตุจำลองมักวางสลับกับหลังคาลาดเสมอ

ศิลปะอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ปราสาทในศิลปะอยุธยามีความหลากหลายอย่างมาก คือมีทั้งยอดปราสาทที่สืบมาจากปราสาทแบบขอมเรือนธาตุ ยอดปราสาทหลังคาลาดซึ่งสืบมาจากศิลปะอินเดียเหนือเหนือ-พม่า-ล้านนา-สุโขทัย ทั้งนี้ ยังมีประเภทของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดเจดีย์ซึ่งไม่ขอศึกษาในที่นี้

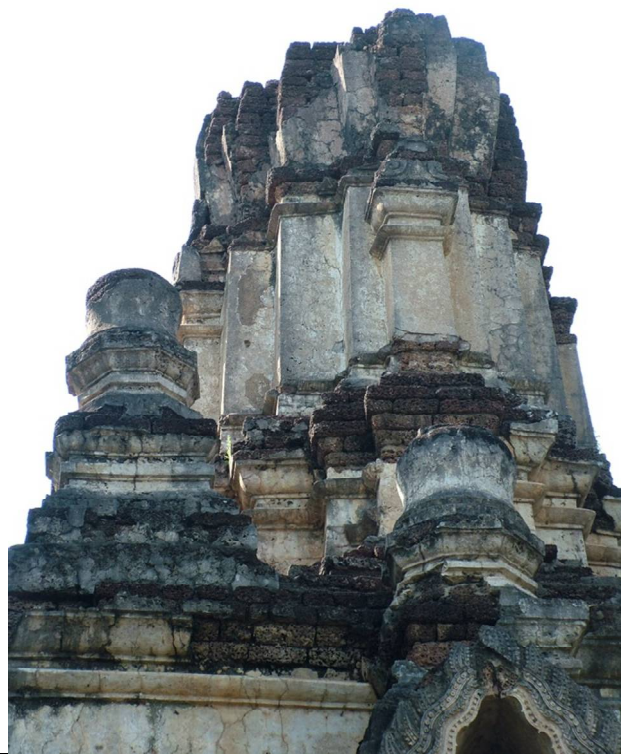
ยอดปราสาทเรือนธาตุซ้อนชั้นที่ประดับด้วยกลีบนูนตามแบบขอม มีเส้นรอบนอกของยอดชั้นซ้อนเป็นรูปฝักข้าวโพด ปรากฏใน “เจดีย์ทรงปราสาท” ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นจนถึงตอนปลาย (รูปที่ 11) โดยเจดีย์ทรงปราสาทเช่นนี้ยังคงมีระเบียบของยอดปราสาทแบบเดียวกัน ไม่ว่าปราสาทนั้นจะเป็นปราสาทที่มีขนาดใหญ่ตามแบบสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง หรือมีขนาดเล็กตามแบบสมัยอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ตอนต้น พัฒนาการของปราสาทในระยะนี้ก็คือการ “ลด” ความซับซ้อนลงเรื่อย ๆ

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ปราสาทแบบนี้ยังเข้าไปมีบทบาทกับขุมประติมากรรม/ปราสาททรงเมรุซึ่งมียอดปราสาทแหลมเล็กและมีเส้นรอบนอกเป็นทรงจอมแห อย่างไรก็ตาม ชั้นซ้อนของขุมประติมากรรม/ปราสาทเหล่านี้กลับไม่มีหลังคาลาดเลยแต่ใช้การเชื่อมซ้อนของชั้นในการคุมเส้นจอมแหตัวอย่างของการนำเอาปราสาทแบบขอมมาจัดวางให้ให้มีการเชื่อมเข้าหากันอย่างมาก ตัวอย่างที่สำคัญก็คือ เมรุทิศเมรุรายของวัดชัยวัฒนาราม (รูปที่ 12)

ปราสาทหลังคาลาด หรือที่เรียกกันในภาษาไทยว่า “มณฑป” เป็นปราสาทอีกประเภทหนึ่งซึ่งคงปรากฏมาตั้งแต่อยุธยาตอนกลางเป็นอย่างน้อย โดยมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะสุโขทัยล้านนา โดยปราสาทในภาพปูนปั้นที่วัดไผ่ จ.ลพบุรี (รูปที่ 15) นอกจากนี้ยังปรากฏกับธรรมมาสน์มาตั้งแต่ศิลปะอยุธยาตอนกลาง (รูปที่ 16) ศ.ดร.ศักดิ์ ชัย ให้ความเห็นว่าแท้จริงแล้วปราสาทหลังคาลาดเหล่านี้คงมีพื้นฐานมาจากหลังคาลาดสลับเรือนธาตุจำลองนั่นเอง แต่เรือนธาตุจำลองได้ถูกย่อส่วนมากจนกลายเป็น “เชิงกลอน” หรือ “คอสอง” ที่คั่นอยู่ระหว่างหลังคาลาดแต่ละชั้น ซึ่งถ้าขยายเชิงกลอนนั้นก็จะกลายเป็นคอสองของปายาทาในศิลปะพม่านั่นเอง¹

อนึ่ง เนื่องจากหลังคาลาดทำให้เส้นรอบนอกของปราสาทเป็นทรงสามเหลี่ยมหรือทรงจอมแหอยู่แล้ว ลักษณะเช่นนี้ปรากฏกับปราสาทแบบนี้มาตั้งแต่ต้น ต่อมาในศิลปะอยุธยาตอนปลาย ได้มีการเพิ่มกายกเก็จหรือเพิ่มมุมรวมถึงจำนวนของขุมจนซับซ้อนขึ้นมาก นอกจากนี้ องค์ระฆัง เหมและบัวคูลุ่ม ปลีและปลียอดได้ถูกนำมาใช้กับปราสาทแบบนี้จนมียอดแหลมสูงชันมาก ยอดปราสาทแบบนี้ได้กลายเป็นลักษณะโดยปกติของ “มหาปราสาท” ในศิลปะรัตนโกสินทร์

¹ สัมภาษณ์ ศ.ดร.ศักดิ์ ชัย สายสิงห์ 11 พฤศจิกายน 2559

รูปที่ 1 เจดีย์เก้ายอด ศรีสังขนาถ มียอดที่ยังไม่แน่ชัดว่าจะหมายถึงศิขระหรือไม่

รูปที่ 2 ปราสาทหลังคาลาดที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสังขนาถ
 ปราสาทหลังคาลาดในศิลปะอินเดียเหนือ

รูปที่ 3 มณฑปในเมืองสุโขทัยซึ่งปัจจุบันไม่มีหลังคา แต่อาจเคยมีหลังคาลาดเครื่องไม้ก็ได้

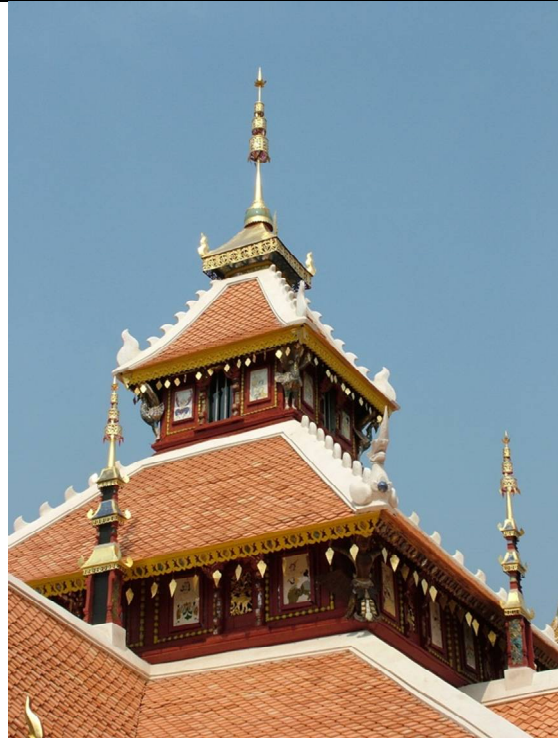
รูปที่ 4 เจดีย์ทรงปราสาทที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย

รูปที่ 5 เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว

รูปที่ 6 เจดีย์วัดหลักเมือง ศรีสะเกษ uly แสดงความเกี่ยวข้องกับปราสาทในศิลปะขอมอย่างมาก

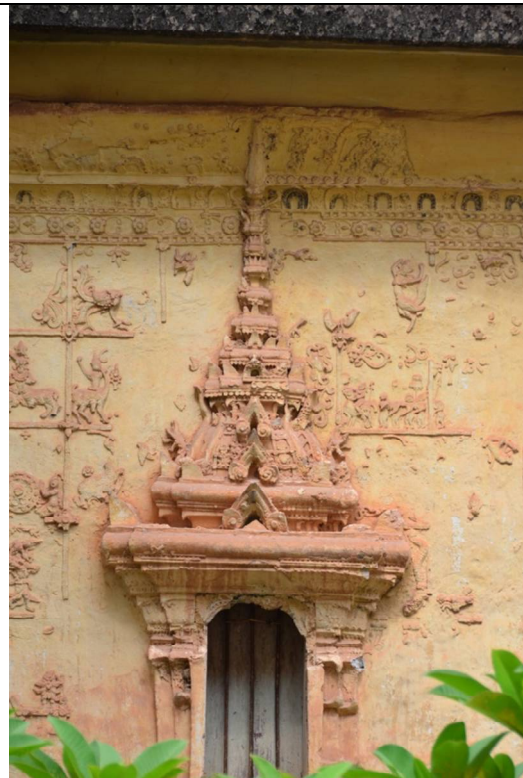
รูปที่ 7 มณฑปหลังศาลาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง วัดปงสนุก
 ปาง ศิลปะล้านนารุ่นหลัง

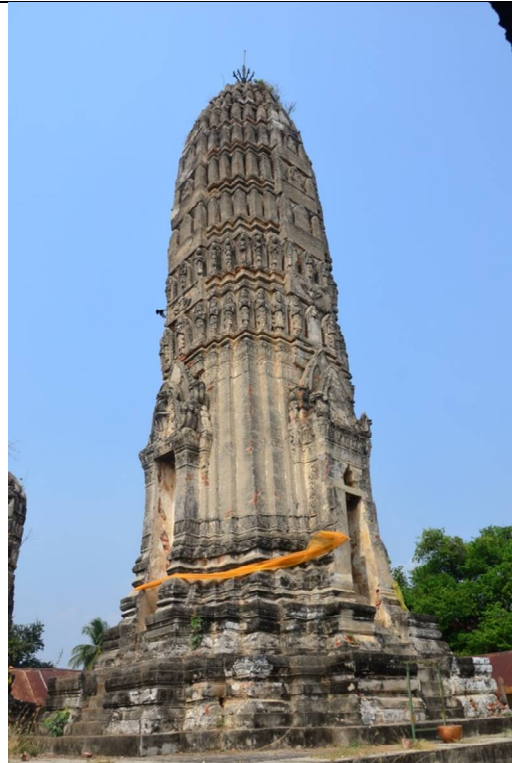
รูปที่ 8 โขงพระเจ้าของวัดพระธาตุดอยมทอง

รูปที่ 9 ชุ่มประตู่วัดเชียงทอง ศิลปะลาวสกุลช่างหลวงพระบาง

รูปที่ 10 ชุ่มหน้าต่าง หอไตรวัดอินแปง ศิลปะลาวสกุล
 ช่างเวียงจันทน์

รูปที่ 11 เจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะอยุธยา วัดอรัญญิก จ.ราชบุรี

รูปที่ 12 เมรุทิศเมรุรายของวัดชัยวัฒนาราม แสดงการปรับจากเรือนธาตุซ้อนชั้นตามแบบขอมให้กลายเป็นอาคารทรงจอมแห

ปราสาทในศิลปะพม่า: การคงอยู่อย่างยาวนานของปราสาทหลังคาลาด

ปายาท ดังที่ได้ศึกษาไปแล้วว่า ปราสาทหลังคาลาด หรือปราสาทแบบผังสนะ ได้ปรากฏอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ ศิลปะอินเดียนับถึงต้นศตวรรษที่ ๑๐ เช่น ศิลปะปาละ-โอริสสา ก่อนที่จะเข้ามามีบทบาทกับปราสาทเครื่องไม้ในศิลปะพุกามตั้งแต่ที่ปรากฏเสมอๆในจิตรกรรม ต่อมาปราสาทแบบนี้ได้กลายเป็น “ปายาท” (Phyathat คือคำว่าปราสาทในภาษาสันสกฤตนั่นเอง) ซึ่งหมายถึงปราสาทเครื่องไม้ที่มีชั้นหลังคาลาดเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง/มุงสังกะสีซ้อนกันขึ้นไปหลายชั้น โดยมี “คอสอง” คั่นอยู่เป็นระยะๆ ด้านบนสุดปรากฏฉัตรส่วนที่ขอบหลังคามีการเพิ่มไม้ฉลุ/สังกะสีฉลุ หรือที่เรียกว่า ปานชอย/ปานถ้องประดับ (รูปที่ 13)

ปายาทเป็นอาคารฐานันดรสูง มักใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระราชบัลลังก์สำคัญของพระมหากษัตริย์ ซึ่งคติความมีฐานันดรสูงเช่นนี้ยังคงปรากฏอยู่เสมอแม้แต่ในศิลปะพม่าระยะหลัง ดังเช่นในพระราชวังเมืองมัณฑเลซึ่งปายาทให้เป็นอาคารสำหรับพระราชบัลลังก์ที่สำคัญที่สุดในพระราชวังหลวง คือสี่หาสนบัลลังก์

ปายาทในระยะหลัง มีทั้งแบบเครื่องไม้และแบบก่ออิฐถือปูน (รูปที่ 14) และบางครั้งมีอิทธิพลตะวันตกแบบวิคตอเรียเข้ามาผสมผสาน (รูปที่ 15) แต่เส้นรอบนอกของปายาทเหล่านี้ยังคงเป็น “เส้นสามเหลี่ยม/หรือเส้นจอมแห” เช่นเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นการสืบมาจากปราสาทแบบผังสนะในศิลปะอินเดียนับ อนึ่ง น่าสังเกตว่า เส้นรอบนอกรูปสามเหลี่ยมหรือเส้นจอมแหเป็นสิ่งที่ต้องปรากฏเสมอสำหรับปราสาทแบบนี้ ทั้งในศิลปะอินเดียนับ ศิลปะพม่า ศิลปะไทย รวมถึงศิลปะอินโดนีเซียซึ่งจะได้กล่าวต่อไปด้วย

ศิระ สำหรับปราสาทแบบศิระซึ่งเคยได้รับความนิยมอย่างมากในศิลปะพุกามนั้น กลับเสื่อมความนิยมอย่างมากในระยะหลัง ดังจะสังเกตได้ว่าเจดีย์ทรงปราสาทที่พยายามเลียนแบบพุกามที่เน้นที่มักจะมีการเลียนแบบศิระด้วย ดังเช่น เจดีย์จอกตอจี เมืองอมรปุระ (รูปที่ 16) ที่มีการเลียนแบบศิระที่มีการแบ่งแก้วและมีเส้นรอบนอกเป็นวงโค้ง แต่รายละเอียดของศิระกลับแสดงให้เห็นว่าสถาปนิกในระยะนี้ไม่เข้าใจรายละเอียดของศิระอย่างมาก

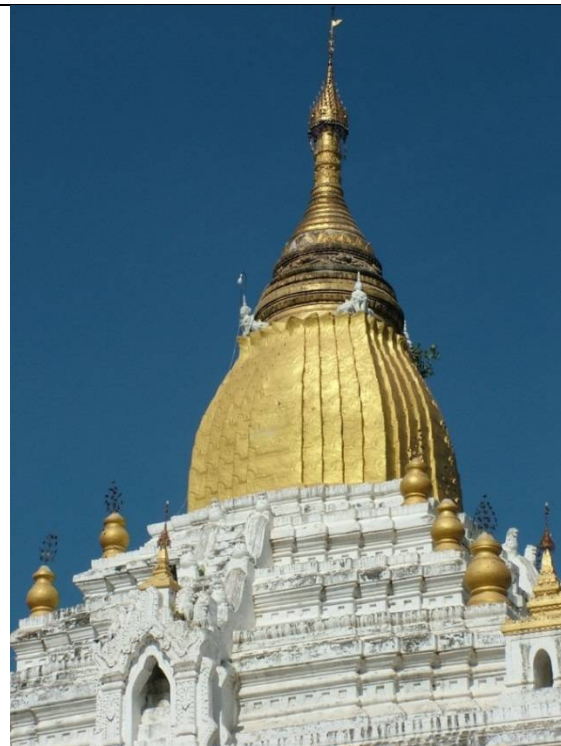
รูปที่ 13 ปยาทาดแบบประเพณีที่เจดีย์ชเวชิกอง เมืองพุกาม
 ศิลปะพม่าสมัยมณฑล

รูปที่ 14 ปยาทาดก่ออิฐ วัดมหาทองมเยบอนซาน เมือง
 อังวะ ศิลปะอมรปุระ-มณฑล

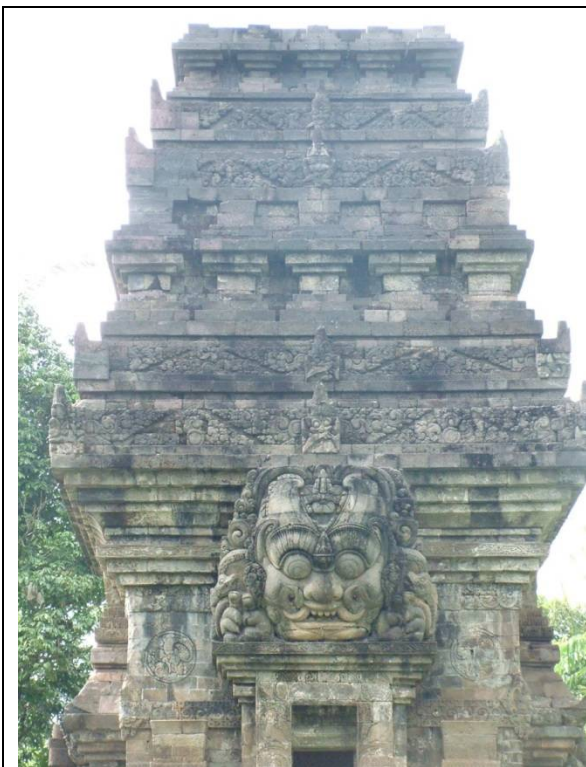
รูปที่ 15 ปยาทาดที่ได้รับอิทธิพลแบบตะวันตก ศิลปะพม่า
 สมัยมณฑล

รูปที่ 16 ศิขระของเจดีย์จอกตอจี เมืองอมรปุระ แสดง
 ให้เห็นศิขระในสมัยอมรปุระ-มณฑลที่ไม่เข้าใจใน
 รายละเอียดแบบอินเดีย

ปราสาทในศิลปะอินโดนีเซีย: ความหลากหลายในศิลปะชาวเกาะวันออกและบาหลิ

ตั้งแต่ศิลปะชาวเกาะวันออกเป็นต้นมา ปราสาทแบบเรือนธาตุซ้อนชั้นซึ่งสืบมาจากอินเดียใต้-ชาวเกาะกลาง (ไม่มีหลังคาลาด) ได้มียอดที่ยืดสูงจนมีเส้นรอบนอกกลายเป็นเส้นจอมแหหรือสามเหลี่ยมยืดสูง ชั้นซ้อนที่ขึ้นมากแม้ยังคงสามารถการแบ่งแยกชั้นเรือนธาตุจำลองได้บ้าง แต่การออกแบบให้ชั้นซ้อนมีความถี่มากขึ้นนั้นทำให้ “หน้ากระดานบน” กลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดสำหรับปราสาทในศิลปะชาวเกาะวันออก อนึ่ง ในขณะที่สถาปัตยกรรมได้หายไปหมดสิ้นในขณะนี้ แต่ที่มุมของชั้นซ้อนแต่ละชั้นกลับมีการประดับอย่างใหม่ คือการขึ้นประดับ “สวนประดับมุมทึบ” ซึ่งบางครั้งทำเป็นรูปสัตว์ประหลาดเช่นหน้ากาล เป็นต้น (รูปที่ 21) “สวนประดับมุมทึบขึ้น” ต่อมาจะสืบทอดในศิลปะบาหลิด้วย

รูปที่ 17 ยอดปราสาทของจันทิในศิลปะชาวเกาะวันออก

รูปที่ 18 อาคารทรงเมรุในศิลปะบาหลิ ประตะมันอะยุ่ง เมืองเม็งวี

ในศิลปะบาหลี่ ปราสาทหลังศาลาดได้ปรากฏบทบาทมาก โดยมีชื่อเฉพาะเรียกว่า “เมรุ” (รูปที่ 18) อันหมายถึง ภูเขาศูนย์กลางจักรวาล อนึ่ง ต้องไม่ลืมว่าบาหลี่เองก็มีลัทธินับถือภูเขาว่าเป็นที่ประทับของเทพเจ้ามาแต่เดิม ด้วยเหตุนี้ ปราสาทที่เป็นที่ประทับของเทพเจ้าซึ่งมียอดแหลมสูงเหมือนกับภูเขาจึงถูกตั้งชื่อว่า “เมรุ” อนึ่ง ในศิลปะบาหลี่ อาคารทรงเมรุมักเป็นเครื่องไม้มุงฟางอันเป็นวัสดุที่ไม่คงทนและมักมีการตกแต่งอย่างง่าย ๆ แตกต่างไปจากปยาทาดในศิลปะพม่าอย่างมาก ลักษณะอันเรียบง่ายของอาคารทรงเมรุนี้แสดงให้เห็นความ “ใกล้ชิด” ธรรมชาติของพระเจ้ามากกว่าอาคารที่สลักด้วยหินอันซับซ้อน

ปราสาทหลังศาลาดเช่นนี้ได้รับการสืบทอดไปกลายเป็นมัสยิดในศิลปะอิสลามในมาเลเซียและอินโดนีเซียด้วย (รูปที่ 19) แสดงการสืบทอดของรูปแบบปราสาทหลังศาลาดตามแบบเอเชียอาคเนย์ที่ไม่เคยสร้างมัสยิดด้วยโดมเลย

ระยะแรก

รูปที่ 19 มัสยิดในศิลปะอิสลามในประเทศมาเลเซียซึ่งใช้หลังคาทรงเมรุมาเป็นต้นแบบ

แม้ว่าอาคารทรงเมรุจะเป็นเป็นปราสาทหลังคาลาด แต่โคปุระของเทวาลัยในศิลปะบาฬีกลับสร้างด้วยหินและยังคงคงสืบทอดปราสาทแบบเรือนธาตุซ้อนชั้น (รูปที่ 20) ซึ่งสืบทอดมาจากจันติในศิลปะชวาภาคกลางถึงศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงใต้ ประเด็นนี้แสดงให้เห็นการคงอยู่ร่วมกันของปราสาททั้งสองประเภทในศิลปะบาฬีซึ่งถือเป็นลักษณะพื้นเมืองอย่างแท้จริง

โคปุระในศิลปะบาฬี มีทั้งแบบโคปุระเต็ม (กาปุระอารุง) และโคปุระผ่าซีก (จันติเบนตาร) (รูปที่ 21) ซึ่งลักษณะหลังนี้ถือเป็นลักษณะเฉพาะในศิลปะบาฬีเท่านั้น

รูปที่ 20 โคปุระแบบเต็ม (กาปุระอารุง) ศิลปะบาฬี ประเภเห็นเมืองบางลี

รูปที่ 21 โคปุระผ่าซีก (จันติเบนตาร) ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะบาฬี ประสตา เมืองกपाल

คำอธิบายศัพท์

กโปตะ	หลังคาลาดประดับด้วยกุฑู
กรรมณู	ศิขระขนาดเล็ก ประดับที่มุมด้านล่างของศิขระ
กรรมณิกา	ลวดบัวลูกแก้วที่คาดกลางท้องไม้ เป็นลักษณะลูกแก้วอกไก่ (องค์ประกอบของชุดฐานปัทม์)
กลศ	หม้อน้ำ
กลศะ	ลวดบัวลูกแก้วขนาดใหญ่ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)
กาบบน	ลายพันธุ์พฤกษารูปสามเหลี่ยมด้านบนของเสา
กาบล่าง	ลายพันธุ์พฤกษารูปสามเหลี่ยมด้านล่างของเสา
กุมภะ	บัวคว่ำตั้งฉาก (องค์ประกอบของชุดฐานเวทีพื้นระ)
กุมุท	ลวดบัวลูกแก้วขนาดใหญ่ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียใต้)
กูเธร	กษัตริย์แห่งยักษ์ทั้งหมด มีลักษณะตัวเตี้ยตืดดินและมีพุงกลมใหญ่ มักปรากฏควบคู่กับเหล่าคนแคระและหม้อเงินหม้อทองเสมอ
ภูฏาคาร	อาคารเรือนยอด
ภูฏะ	ยอดภูเขา, อาคารแบบหนึ่งในสถาปัตยกรรมอินเดียใต้ที่มียอดอาคารเป็นทรงโดม
กุฑู	วงโค้งรูปเกือกม้า มักประดับอยู่ในส่วนของหลังคาลาด หรือเป็นลายประดับสถาปัตยกรรม
เก็จกรรมณะ	เก็จมุม (กรรมณะ แปลว่า มุม) ซึ่งตรงกับมุม “ประธาน” ในศัพท์สถาปัตยกรรมไทย เก็จนี้เป็นเก็จสำคัญในการกำหนดความยาวของด้านแต่ละด้านของเรือนธาตุ
เก็จประตักทระ	เก็จขนาดเล็กที่ขนานกับเก็จประธาน หรือเรียกว่า เก็จขนานกับเก็จประธาน มักเป็นเก็จที่มีฐานันดรต่ำกว่าเก็จภักทระและเก็จกรรมณะ หนึ่ง ถ้าเทวาลัยหลังนั้นยกเก็จจำนวนสามเก็จต่อด้าน เก็จประตักทระย่อมไม่มี ส่วนถ้าเทวาลัยหลังนั้นยกเก็จจำนวนห้าเก็จ เก็จประตักทระย่อมปรากฏ
เก็จภักทระ	เก็จประธานที่อยู่ ณ กึ่งกลางของผนังเรือนธาตุ เก็จนี้มักเป็นเก็จที่สำคัญที่สุดและมีขนาดใหญ่ที่สุด (ภักทระ แปลว่า เจริญ) เก็จนี้จึงมีฐานันดรสูงสุดเมื่อเทียบกับเก็จต่างๆ
ชาขราเทอด	ปราสาททรงศาลา (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมโอริสสา)
ชาปรี	บัวหงายรับช่อ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)

ฐระ	หน้ากระดานล่าง (องค์ประกอบของชุดฐานเวทีพื้นระ)
คงคา	เป็นหนึ่งในเทพีแห่งแม่น้ำที่สำคัญที่สุดในสองสายของคติความเชื่อในศาสนาฮินดู เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ การเดินผ่านเทพีทั้งสองย่อมอวยพรให้อุดมสมบูรณ์ เทียบได้ประหนึ่งการอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ จากแม่น้ำคงคา อันจะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ และการหลุดพ้นด้วย มักปรากฏเป็นรูปเทวสตรียืนหรือนั่งบนมกร
คชปฤษฎะ	อาคารทรงโดมในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน มีลักษณะคล้ายหลังช้าง
คชปัฐะ	ฐานปัฐะรูปช้าง
คชลักษณะ	คชลักษณะคือเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากประกอบด้วยสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์หลายประการ คือ ผู้หญิง, ช้าง หม่อน้ำ ดอกบัว ฯลฯ
คนแคะระ	วิญญาณแห่งแผ่นดิน (Earth spirit) มีลักษณะตัวเตี้ยติดดินและมีพุงกลมใหญ่อันเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดินที่เก็บของได้มาก แผ่นดินคือแหล่งกำเนิดพืชอันเป็นความอุดมสมบูรณ์ทั้งมวลในจักรวาล เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์, ยักษ์
ครรณคฤหะ	ห้องที่ใช้สำหรับประดิษฐานรูปเคารพ
ครีระ	คอโดม
ควากษชาละ	กุฎเต็มอันครึ่งอัน (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)
คุปตะ	ชื่อศิลปะ, ชื่อราชวงศ์อินเดียที่ปกครองอินเดียทางภาคเหนือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-11
โคนนทิ	สัตว์พาหนะของพระศิวะ
โคปุระ	ประตูทางเข้าเทวาลัย
จระนำ	ซุ้มประดิษฐานรูปเคารพ มักจะอยู่ติดกับผนังเรือนธาตุของอาคาร
จาลุกยะตะวันตกกระยะแรก	ชื่อศิลปะ, ชื่อราชวงศ์ที่ปกครองอินเดียได้ฝั่งตะวันตก รัฐกรรมนาฏกะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13
โจพะ	ชื่อศิลปะ, ชื่อราชวงศ์ที่ปกครองอินเดียได้ฝั่งตะวันออก รัฐมณีนาคะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18
ชคตี	ฐานประทักษิณหรือฐานไพทีขนาดใหญ่
ชังมา	เรือนธาตุ
ชาทยกุมภะ	ฐานบัวคว่ำลาด (องค์ประกอบของชุดฐานปัฐะ)

ชาลี	ลายไม้ระแนง มักปรากฏอยู่ในส่วนของช่องฐานหรือหน้าต่างของเทวาลัย
ตรีปฏักุมุท	ลวดบัวกุ่มุท ซึ่งถูกหักเหลี่ยมแบ่งออกเป็นสามส่วน โดยประกอบด้วย หน้ากระดานสามแผ่นมาประกอบกัน นิยมในศิลปะอินเดียได้ระยะต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14
ตรีริช	ชื่อรูปแบบแผนผังเทวาลัย ในส่วนของเรือนธาตุในศิลปะอินเดียที่มีผนัง ด้านละ 3 เก็จ
ตลະ	เรือนธาตุจำลอง
ทราวัททะ	ปราสาทแบบอินเดียใต้
ทวารบาล	ผู้ปกป้องศาสนสถาน อยู่ในตำแหน่งด้านข้างของประตูทางเข้าศาสนา สถานทั้งสองด้านเสมอ ส่วนมากปรากฏเป็นรูปบุคคลประทับยืนถืออาวุธ หรือดอกไม้ ทวารบาลนี้อาจเป็นเพศชาย หรือเพศหญิงก็ได้
ทวารศาลา	ชื่อระบบประตูของอาคารฐานันดรสูงในศิลปะอินเดีย ซึ่งมีลักษณะเป็น “กรอบประตูซ้อนกันหลายกรอบ”
ทวิริช	ชื่อรูปแบบแผนผังเทวาลัย ในส่วนของเรือนธาตุในศิลปะอินเดียที่มีผนัง ด้านละ 2 เก็จ
ทับหลัง	องค์ประกอบสถาปัตยกรรม มีลักษณะเป็นแผ่นหินสี่เหลี่ยมผืนผ้า อยู่ เหนือช่องประตู
เทวาลัย	อาคารที่ประทับของเทพเจ้า
นวรช	ชื่อรูปแบบแผนผังเทวาลัย ในส่วนของเรือนธาตุในศิลปะอินเดียที่มีผนัง ด้านละ 9 เก็จ
นาคระ	ปราสาทแบบอินเดียเหนือ, ศิขร
บรรณาลัย	อาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่าใช้สำหรับใส่คัมภีร์ (หอสมุด) พบมากในศิลปะเขมร
บราลี	ส่วนประดับสันหลังคาของเทวาลัย
ปัญชร	อาคารจำลองประดับผนังอาคารเทวาลัย
เบก	คอคศิขระ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมโอริสสา)
ปยาทาด	อาคารทรงปราสาทในศิลปะพม่า มีลักษณะเป็นหลังคาลาดซ้อนชั้น ประดับด้วยเชิงชายสลักไม้ (ปานชอย)
ประจำยามอก	ลายดอกไม้สี่กลีบกลางเสา
ปัญจริช	ชื่อรูปแบบแผนผังเทวาลัย ในส่วนของเรือนธาตุในศิลปะอินเดียที่มีผนัง

	ด้านละ 5 เก็จ
ปัญญาตนะ	รูปแบบของการวางผังอาคารหรือเทวาลัย 5 หลังบนฐานไพที (ขคดี)
ปฏิวรีศาชา	กรอบประตูที่ปรากฏลดลายนพันธุ์พฤกษา หรือเป็นลายกนก
ปัตตรโตรณะ	ซุ้มประตูวงโค้งแห่งความเป็นมงคลเป็นซุ้มประตูที่ทำจากต้นไม้
บัลลวะ	ชื่อศิลปะ, ชื่อราชวงศ์ที่ปกครองอินเดียได้ฝั่งตะวันออก รัฐทมิฬนาฑู ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14
ปานชอย	เชิงชายสลักไม้ มักปรากฏในอาคารทรงปยาทาดในศิลปะพม่า
ปิฎกเทียก	ห่อพระไตรปิฎก (ชื่อเรียกในภาษาพม่า)
ปิณฑะทูล	ปราสาททรงหลังคาลาด (ภาษาโอริยา)
ปัฐะ	ฐานรองล่าง (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)
บุษปโตรณะ	ซุ้มประตูวงโค้งแห่งความเป็นมงคลเป็นซุ้มประตูที่ทำจากดอกไม้
ผางสนะ	ปราสาททรงหลังคาลาด (ภาษาสันสกฤต)
พันธุ์พฤกษา	พันธุ์พฤกษา หรือพืช คือลูกหลานของแผ่นดิน เป็นลูกของพระนางกบิลเทวี อันเป็นชายาของพระวิษณุ และจากพืชเหล่านี้เองที่ได้ประทาน “ผลไม้” อันเป็นอาหารให้กับสัตว์ทั้งมวลในจักรวาล ปรากฏในงานศิลปกรรมเป็น ลายดอกไม้ ใบไม้มีวนขมวดกัน
โพธิโก	เท้าแขนรูปโค้ง
ภูมิชะ	การประกอบศิระขนาดเล็กทุกเก็จของยอดศิระ ยกเว้นที่เก็จภักระ
มกร	สัตว์น้ำที่มีส่วนผสมของสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ถึง 3 ประการ คือ มีวงเป็นข้าง มีปากเป็นจระเข้ และมีหางเป็นพันธุ์พฤกษามาสวมกัน มกรจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์
มกรโตรณะ	ลายที่ประกอบด้วยมกร 2 ข้างหันหัวเข้าคายนวงโค้งซึ่งมีวงรูปเหรียญ ประดับตรงกลางมักปรากฏอยู่บริเวณด้านบนของประตูและซุ้มจรนำ
มณฑป	ห้องสำหรับบุคคลที่ไม่ได้อยู่ในวรรณะพราหมณ์ ใช้สำหรับกราบไหว้รูป เคารพในห้องครรกคฤหะ
มณฑล	ภาพจำลองจักรวาลเนื่องในศาสนาพุทธหรือศาสนาฮินดู
มัญจี	ลวดบัวที่คาบระหว่างฐานด้านบนกับฐานด้านล่างสุดของเรือนธาตุ (ชื่อ เรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)
มัญจีกา	ลวดบัวที่คาบระหว่างฐานด้านบนกับฐานด้านล่างสุดของเรือนธาตุ (ชื่อ เรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)

มาลาสถาน	แถบเพชรพลอยที่ใช้แขวนพวงมาลัย-พวงอุบะ แสดงการเลียนแบบ ดอกไม้สดจริงหรือพวงมาลัยเพชรพลอย
มิถุนศาชา	กรอบประตูที่ปรากฏลดลายเมฆ
มิหราบ	ซุ้มบนกำแพงกับลวดที่กำหนดทิศไปมักกะฮ์
เมฆ	ภาพการร่วมเพศ ในศิลปะอินเดียย่อมหมายถึงการมีลูกมาก การได้ ผลผลิตมากอันหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ในที่สุด
ยกเก็จ	การทำพื้นที่ยื่นออกมาจากระนาบของผนัง กำแพง หรือฐาน
ยมนา	เป็นหนึ่งในเทพีแห่งแม่น้ำที่สำคัญที่สุดในสองสายของคติความเชื่อใน ศาสนาฮินดู เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ การเดิน ผ่านเทพีทั้งสองย่อมอวยพรให้อุดมสมบูรณ์ เทียบได้ประหนึ่งการอาบน้ำ ศักดิ์สิทธิ์ จากแม่น้ำยมนา อันจะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ และการหลุดพ้น ด้วย มักปรากฏเป็นรูปเทวสตรียืนหรือนั่งบนตัวเต่า
ยักษ์	วิญญาณแห่งแผ่นดิน (Earth spirit) มีลักษณะตัวเตี้ยติดดินและมีพุง กลมใหญ่อันเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดินที่เก็บของได้มาก แผ่นดินคือ แหล่งกำเนิดพืชอันเป็นความอุดมสมบูรณ์ทั้งมวลในจักรวาล เป็น สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์, คนแคระ
ยักษ์ณีเหนียวกิ่งไม้	ยักษ์ณีถือเป็นนางไม้ผู้ทำให้ต้นไม้ออกผลตามความเชื่อตั้งแต่ศิลปะ อินเดียโบราณ ยักษ์ณีเหล่านี้จึงแสดงการเหนียวกิ่งไม้และประทับที่ประตู เพื่ออวยพรคนให้มีบุตรมากๆ ประดุจผลไม้ที่เกิดจากต้นไม้
เรขาทะลุ	ปราสาททรงศิขระ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอิสลาม)
เรือนชั้น	ปราสาทที่มียอดเป็นชุดลดหลั่นกันแบบเสาดั้ง-คานทับ เรือนธาตุหลังคา ตัดซ้อนขึ้นไปเรื่อยๆ
เรือนยอด	ปราสาทที่มีส่วนบนต่อขึ้นไปเป็นทรงกรวยอันประกอบไปด้วยชุดหลังคา ลาด
วาล	สัตว์ผสม เป็นการผสมกันระหว่างสิงห์กับแพะ
วาลมาลา	แถวเส้นลวดบัวที่ประดับด้วยตัววาล
วรณทิกา	คอศิขระ
วฤตตกุ่มุท	ลวดบัวกุ่มุท ที่มีแถวกลีบบัวขนานด้านบนและด้านล่าง นิยมในศิลปะ อินเดียได้ระยะหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา
วลัย	ลวดบัวลูกแก้วขนาดใหญ่ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมไทย)

วัชรมาสตะกะ	กุฎขนาดใหญ่เพียงกุฎเดียวตรงกลางเก็จวัชร (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมโอริสสา)
วัลลี	ปราสาทยอดโดมประทุน (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)
เวทิกา	ลวดบัวที่คาบระหว่างฐานด้านบนกับฐานด้านล่างสุดของเรือนธาตุ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียใต้)
เวทีก	ฐานบัวหงายรองรับเรือนธาตุจริง
เวทีก	ลวดบัวที่คาบระหว่างฐานด้านบนกับฐานด้านล่างสุดของเรือนธาตุ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียใต้)
เวทีพัทธะ	ฐานหลักของอาคาร (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียเหนือ)
เวสระ	ปราสาทที่มีรูปแบบผสมกันระหว่างอินเดียเหนือและอินเดียใต้
ศาลา	ปราสาทยอดโดมประทุน
ศิขร	ปราสาทแบบอินเดียเหนือ, นาคระ
ศิวลึงค์	ภาคปรากฏของพระศิวะ ในรูปแบบของอวัยวะเพศชาย
เศขรี	การประกอบศิขระด้วย อูรศฤงคะ และกรรมภูฏ
สตัมภสาขา	เสาที่อยู่ทีกรอบประตู รองรับหลังคาของปราสาท หรือออกไปเตี้ยด้านบน เป็นเสาเลียนแบบเครื่องไม้เสมอ
สถูปิกะ	สถูปขนาดเล็ก
สลิลานตระ	ส่วนของผนังจริงของเรือนธาตุที่พลุกพล่านเข้าไปด้านใน ในศิลปะอินเดียสลิลานตระย่อมปรากฏคั่นอยู่ระหว่างเก็จเสมอ
สวยัมมูลึงค์	รูปเคารพของพระศิวะ ในรูปแบบของลึงค์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ
สังเขนิยสถาน	สถานที่สำคัญสี่แห่งในพุทธประวัติ ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน
สัปตระ	ชื่อรูปแบบแผนผังเทวาลัย ในส่วนของเรือนธาตุในศิลปะอินเดียที่มีผนังด้านละ 7 เก็จ
เสาเลียนแบบเครื่องไม้	เสากลม ที่ยอดเสาเป็นรูปแจกันที่เรียกว่า กลศะ รองรับอมลกะและบัวหงายรับชื่อ
เสาเวทิกา	เสาที่มีองค์ประกอบสืบมาจากการวางเสารั้วล้อมรอบสถูปในศิลปะอินเดียโบราณและศิลปะอมราวดี เป็นเสาที่ประกอบไปด้วย เสาในผังสี่เหลี่ยมยี่ดสูงมาถึงครึ่งเสา มีภาพเล่าเรื่องในกรอบวงกลม ระหว่างภาพวงกลมมีการไล่เหลี่ยมของตัวเสา

หน้ากาล	เป็นสัญลักษณ์ของเวลาที่กลืนกินทุกสิ่งแม้กระทั่งปากกลางของตัวมันเอง ซึ่งเกิดมาจากพระนลาฏของพระศิวะ
หม้อปูลงหมณะ	หม้อน้ำที่มีข้อพันธุ์ทุกขาห้อยย้อยลงมา เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดม สมบูรณ์มาตั้งแต่ศิลปะอินเดียโบราณ เนื่องจากหม้อน้ำเก็บดิน-เก็บน้ำได้ และปลูกพืชได้จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์
หลังคูปตะ	ชื่อศิลปะในราชวงศ์วากฏกะ ที่ปกครองอินเดียใต้ฝั่งตะวันตกในรัฐมหา ราชฐะ ร่วมสมัยกับราชวงศ์คุปตะของอินเดียเหนือ
หาระ	อาคารจำลอง
หารานตระ	อาคารเชื่อมอาคารจำลอง (หาระ)
อธิษฐาน	ฐานหลักของอาคาร (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียใต้)
อเนกัณฐศิขร	ศิระประกบด้วยศิระขนาดเล็ก
อันตรปฏฐะ	ท้องไม้ (องค์ประกอบของชุดฐานเวทีพื้นระ)
อัศุปฐะ	ฐานปฐะรูปม้า
อามลกะ	ส่วนยอดสุดของสถาปัตยกรรมศิขร มีลักษณะเป็นทรงมะขามป้อม
อิทิฟ	บัวหงายรับช่อ (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียใต้)
อุปปฐะ	ฐานรองล่าง (ชื่อเรียกในศัพท์สถาปัตยกรรมอินเดียใต้)
อูรศฤงคะ	ศิระขนาดเล็ก ประดับด้านกึ่งกลางด้านของศิระ